

KİTAP TANITIMI

Arapların Gözüyle Bizans

Yazar: Nadia Maria El Cheikh

Çeviren: Mehmet Moralı

İstanbul: Alfa Basım, 2012, 248 sayfa.

Cemal ÖZEL*

Temelini Harvard Üniversitesi'nde savunulan bir doktora tezinin oluşturduğu bu çalışma, Bizans hakkındaki Arap-İslam görüşünün yüzyıllar boyunca süren savaş, temas ve karşılıklı alışveriş ile geçirdiği evrim sürecinin bölgesel-tarihsel gelişmeler bağlamında izini sürmektedir. Kitabın yazarı El Cheikh'e göre İslam-Bizans ilişkilerini incelemek ilginç bir deneyimdir. Zira Müslüman bakış açısından Bizanslı Hıristiyanlara karşı savaşlar ile İslam'ın diğer cephelerindeki savaşlar arasında önemli bir nitelik farkı vardır. Müslümanlar, Çin ve Hindistan'ın büyük uygarlıklarında İslam'a alternatif oluşturabilecek bir şey görmediler. Oysa tek tanrılı inanca sahip Bizans farklıydı. Bizans'la mücadele, İslam'ın evrensel misyonunun temellerine meydan okuyan ve onunla hem aşına hem de anlaşılabilir terimlerle rekabet eden rakip bir dine ve siyasal sisteme karşı sürdürülen bitmez tükenmez bir seferdi.

Yazarın ifadesiyle “edebi bir eleştirel” yaklaşım metodunun benimsendiği çalışma (s.13) doktora tezinden çevrilmiş olmasının tesiriyle olacak, yoğun ve sistematik bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte akıcı bir üsluba sahiptir. Kaynakçası farklı çalışmalara yön gösterecek kadar zengindir. Eser, ilk bakışta bir tarih, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler araştırması gibi gözükse de ilahiyat akademisi açısından da önemli değerlendirmeler içermektedir. Neticede Arapların Bizans üzerine raporları, açıkça ya da örtülü biçimde hiçbir zaman

---

* Din Sosyolojisi ORCID: 0000-0001-9977-6308

İslam dininin değerlerinden tamamen kopuk değildir. Kaldı ki çalışmada kullanılan kaynakların İslam sonrası dönemde yazılmış olduğu görülmektedir. Bu yönüyle aslında eseri, “Arapların gözüyle Bizans” olarak görmekten ziyade “Müslüman Arapların gözüyle Bizans” olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Kitap *Giriş*, *Bizans’la karşılaşma*, *Bizans’ın karşısında durmak*, *İslam savunmada* ve *Yeni bir gerçeklik: Bizans’ı yeniden ziyaret* başlıkları altında dört ana bölüm ve *Sonuç* kısmından oluşmaktadır. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere, dört ana bölümün her biri nitelikleri belirgin dönemleri ele almaktadır. Bu yazıda da kitabın mevcut sistematığına uyularak her bir kısım ayrı ayrı ele alınmış, yazarın temel iddiaları özetlenmiş, seçme örnekler verilmiş ve tüm bunlar değerlendirilmiştir.

Son olarak yazar hakkında kısaca bilgi verelim: Doktorasını 1992 yılında Harvard Üniversitesinde tamamlayan Profesör Nadia Maria El Cheikh, halen Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyesidir. 2007-2009 yılları arasında Arap ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi’nin (Center for Arab and Middle Eastern Studies) direktörlüğünü yapmış El Cheikh’in Bizans, Bizans-Arap ilişkileri, Abbâsîler, Abbâsîler döneminde cinsiyet ve hukuk sistemleri konularında pek çok eseri bulunmaktadır. Yazarın eserlerinden sadece değerlendirmesini yaptığımız bu çalışma Türkçeye çevrilmiştir.

GİRİŞ

Giriş kısmında yazar, çalışmanın temelini oluşturan Arap-İslam kaynaklarından ve Müslümanların Bizans algısının zamansal evriminden bahseder. Buna göre, İslam-Bizans ilişkileri H.1./M.7. yüzyılda İslam’ın ortaya çıkmasıyla başlamış ve Bizans İmparatorluğu’nun 1453’te sona ermesine kadar sürmüştür. Aynı yüzyılda Pers İmparatorluğu’nun çöküşünün ardından, hızla büyüyen genç İslam topluluklarına karşı durabilecek güç olarak geriye Bizans devleti kalmıştı. İlk zamanlardan itibaren başlayan sürekli savaş hali, çelişkili olmakla birlikte, ticaret ve karşılıklı elçilerin gönderilmesi gibi barışçıl temasları engellememiştir. Hatta Bizans imparatorunun Müslüman danışmanları olduğu gibi, Müslüman halifelerinin de Bizanslı danışman ve hizmetkârları olmuştur.

El Cheikh’e göre sınır bir engeldir ama aynı zamanda bir temas noktasıdır. *Eman* (serbest geçiş belgesi) yoluyla Bizans yurttaşları Müslüman topraklarında ikamet ve ticaret izni alabiliyordu. Benzer şekilde 4./10. yüzyıldan

itibaren Müslüman tüccarlar, Trabzon ve başkent Konstantinopolis dahil Bizans kentlerine yerleştiler. Böylece yarı geçirgen bir sınır, siyasi kurumların, maddi varlıkların, iktisadi üretim yöntemlerinin, askeri tekniklerin yanında fikir ve standartların, geleneklerin, dil ve edebiyatın karşılıklı alışverişini de sağlamıştır. Ancak betimleme sorunu biraz karmaşıktır ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Nitecede Edward Said'in de belirttiği gibi, kültürlerin her zaman için diğer kültürleri oldukları gibi değil de, alıcının çıkarına göre, olmaları gerektiği gibi alarak, bu kültürlere eksiksiz dönüşüm yaratma eğilimleri vardır. (s. 25)

Yazarın iddialarından biri de Müslümanların hem dinsel hem de kültürel açıdan, başka bir güce olmadığı kadar kendilerini Bizans İmparatorluğu'na yakın hissetmiş olduklarıdır. İbrahimî geleneğin mirasçıları olarak Bizanslıların ve Müslümanların tek tanrıya ve ölüm ötesi hayata inanmaları nedeniyle doğrusal bir perspektife sahip olmalarının bunda etkisi vardır. Nitekim sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere İslam Uygarlığı, başta devlet ve yönetim kavramları, maddi ve hatta entelektüel kültürün unsurları gibi önemli özelliklerini Bizans'tan uyarlamıştır. (s.13)

Yazar bu bölümde çalışmada kullandığı -hepsini burada zikredemeyeceğimiz- Arap-Bizans ilişkilerine dair kaynaklar hakkında da bilgi verir. Bunların başında Kuran-ı Kerim'in Rum suresinin açılış ayetleri hakkındaki tefsir çalışmaları ve Bizans hakkındaki hadis literatürü yer almaktadır. İbn Hişam'ın (ö: 213/828) İslam geleneğinde saygın bir yeri olan *Sire'si* (Peygamberin Hayatı) İmparator Herakleios'la diplomatik ilişkiler gibi çeşitli bağlamlarda Bizans'a birçok atıfta bulunur. Ebu İsmail el-Ezdi'nin *Kitâbu Futûhi's-Şam*'ı, İbn A'sem el-Kufi'nin *Kitâbu'l Futûh* adlı eseri Müslüman Araplar ve Bizanslılar arasındaki ilk karşılaşmaları anlatması açısından özellikle önemlidir. Yazara göre Arap vakayiname yazımının zirvesinde Ebu Cafer b. Cerir et-Taberi'nin (ö. 310/923) *Târihu'r-rusûl ve'l-mulûk* adlı eser yer alır. Nitekim çalışmada Taberi'ye bolca atıf bulunmaktadır. Bizans hakkında biyografik sözlüklerde de malzeme bulunur ki bu tarzın meşhur örneği İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât* adlı eseridir. Bizans ve Bizanslıların nasıl görüldüğü ile ilgili en önemli kaynaklar coğrafya literatüründe yer almaktadır. İbn Hurzabih'in (ö. 300/911) bölgeleri ve kentleri birleştiren yollardan oluşan güzergahları anlattığı *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri, İbn Rüsteh'in 290-300/903-913 yılları arasında yazdığı *el-A'lakun-nefîse* o güne kadar Konstantinopolis üzerine Arapça yazılmış en ayrıntılı betimlemeyi içermektedir. El-Mesudi'nin (ö. 345/956) *Murûcu'z-zeheb ve ma'adinu'l-cevher* ve *et-Tenbih ve'l işrâf* adlı eserlerin-

de ise Bizans tarihiyle ilgili sistematik bilgiler bulunur. Bizans tarihine dair bilgilerin bulunabileceği bir başka tür ise *adab* (dünyevi edebiyat) tarzı çalışmalarlardır. Ancak Bizans hakkındaki menkıbeler bu tarz eserlerde dağılmış ve gelişigüzel yerleştirilmiş olduğundan birçok *adab* metnine bakmak gerekir. Örneğin el-Câhiz'in (ö. 255/869) *Kitabu'l-hayevan*, cimriliği eleştirdiği *el-Buhalâ ve Risâle fi'r-redd ale'n-nasara* adlı eserleri Bizans'a atıflar içerir. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) birçok yerden topladığı edebi raporlar antolojisi *Uyûn'ul-ahbâr*, Ebu'l-Ferec el-İsfahâni'nin (ö. 365/975) İslam öncesi Emevî ve Abbâsî şair ve şarkıcılarından bahsettiği *Kitâbu'l-eğânî*, Ten'uhi'nin 3/9 ve 4/10. yüzyılların toplumsal tarihi üzerine malzemeler içeren *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere* adlı eseri Bizans hakkında önemli bilgiler içeren çalışmalar arasında sayılabilir. En-Nüveyrî (ö. 733/1333) *Nihâyetü'lereb fî Fünûnü'l edeb* adı eserinde geç Emevî döneminden 700/1300'lere kadarki olayları ansiklopedik şekilde derlemiştir. Tüm bu kaynaklar –ve burada zikredilemeyen onlarcasıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: ilk olarak kaynakların çoğu sistematik değildir, Bizans hakkında dağınık bilgiler içermektedir. Hatta yazarların kimliğinde belirsizliklerin olduğu iddiası bile söz konusudur. İkinci olarak, coğrafyacı el-Mukaddesî'nin “*Ben yönetici, büyük tüccar ve öğrenmeye hevesli her kim varsa onun için yazıyorum.*” sözlerinin de gösterdiği üzere eserler seçkinler için yazılmıştır, halkın geneline ulaşımı kısıtlı kalmıştır. Ancak nihayetinde Müslüman yazarlar tarafından Müslüman bir kitle için yazılmıştır. Bu yönüyle İslam toplumlarının öteki kültürlerle yönelik algılama yöntemlerini, beklenti ve kaygıları, edebi birikimi gösterdiği göz ardı edilmemelidir.

BİZANSLA KARŞILAŞMA

Bu bölümde Arapların Bizanslılarla ilk karşılaşmaları ve ilk izlenimleri konu edilir.

Yazara göre Arap kaynaklarında Bizans'la ilgili atıflar arayan akademisyenlerin karşılaşacağı ilk sorun terminolojidir. Karışıklık kısmen Bizans ideolojisinden kaynaklanır, zira imparatorluk siyasal doktrini 1000 yıllık tarihi boyunca aynı kalmamış, değişikliklere uğramıştır. Müslüman Arap gözlemciler genel olarak Bizans tarihini eski Yunan ve Roma İmparatorluğu tarihinin devamı olarak görmüşlerdir. *Rum* terimi de değiştirilebilir şekilde Romalılar, Bizanslılar, Melkaîler ve hatta Selçukluların Anadolu kolu için de kullanılmıştır. (s. 30) el-Mesûdi *Rum* ve adlarının kökeni üzerine çeşitli görüşleri –şecerelerine varıncaya kadar sıralar. Genel kanaate göre *Rum*, Roma kentinden kaynaklanır. Bununla birlikte ilginç teoriler de vardır: örneğin İbnu'l Fakih,

Bil'adu'r-Rûm adlı eserinde ten rengini dikkate alarak Bizanslılar için *Benu'l Asfer* dendiğini ileri sürer. Tüm bu tartışmalardan çıkaracağımız sonuçlardan ilki Arapların *Rum*'u tek bir ırk olarak değil, halklar topluluğu olarak görmüş olmalarıdır. İkincisi, isimlendirme Bizans'la ilişkilerin iyi ya da kötü gitmesine göre değişebilmektedir.

Yazara göre Rum suresinin ilk beş ayeti, Kuran'ın Müslümanlar için temel metin olması ve Bizans'a yönelik göndermelerin ilk kez yapıldığı kaynak olması açısından özellikle önemlidir. (s.33) İlgili ayetler şöyledir: (1) *Elif Lâm Mîm* (2) *Rumlar mağlup oldu* (3) *(Arapların bulunduğu bölgenin) yakınında! Ama onlar bu mağlubiyetlerinin arkasından muhakkak galip geleceklerdir.* (4) *(Bu da) birkaç sene içinde (olacaktır) Daha önce olduğu gibi, sonunda da emir Allah'ındır ve o gün mü'minler sevineceklerdir.* (5) *Bu da Allah'ın yardımıyla (olacaktır). O, dilediğine yardım eder. O, güçlüdür ve merhametlidir.* Yazar bu kısımda, pek çok tefsirden alıntılar yaparak ve hadislerle destekleyerek söz konusu ayetlerle ilgili uzun uzadıya değerlendirmeler yapar. Özetlersek, yorum farklılıklarının temelinde 2. ve 3. ayetlerde geçen *ğalebe* (yenmek) fiilinin etken / edilgen şeklinde kullanımı yatmaktadır. Buna göre ayetler yukarıdaki şekilde okunursa –ki mevcut okunuş bu şekildedir– Persler Rumları mağlup etmişlerdir, ancak kısa zaman sonra bu kez Rumlar (Bizanslılar) Persleri mağlup edecektir. Ve *ehl-i kitab* (Hıristiyan) olan Rumların *putperest* (Mecusi) Persleri yenmesi nedeniyle de müminler hoşnut olacaklardır. Ancak, örneğin Zemahşerî'nin tefsiri *Keşşâf*, *ğalebe* fiilinin okunuşunu tersine çevirerek geleneksel okumadan ayrılır. Buna göre Rumlar, Persleri ya da Müslümanları yenmişlerdir (*ğalebete'r-Rum*), ancak kısa bir süre sonra Müslümanlar tarafından mağlup edileceklerdir (*seyuğlebûn*).

Arapların Bizans'la fiziksel anlamda ilk temasları askeri alanda gerçekleşmiştir. Kitabın yazarına göre Bizans'la yaşanan askeri karşılaşmalar, Arapların etnik bilincinin yükselmesine neden olmuştur. (s. 43) Nitekim bu karşılaşmalar ve Bizans'ı yenme ümidi Emevî şiiirinin ana temalarından birini oluşturmuştur. İlk dönem yazılan eserlerde öne çıkarılan hususlardan biri de Bizans yönetiminin adaletsiz ve aşırı dünyevi tutumlarıdır. Bunun istisnası İmparator İraklios'tur. İraklios, ilginç bir şekilde Müslüman Araplar tarafından övgülere mazhar olmuş, İslam'ı ve Hz. Muhammed'i tanıyan ve hatta neredeyse Müslüman olan bir şahsiyet olarak tanımlanmıştır. (s.65) Ancak bu olumlu hava Bizans'ın tek tanrıcılığı ve onun dürüst önderi İraklios hakkındaki olumlu görüşlerle sınırlı kalmamış, Emevîler tarafından tercih edilen idari usuller ve siyasi yapının kökeni de Bizans olmuştur. Müslümanlar (Emevî-

ler), İslam uygarlığını geliştirme yolunda emperyal rakibinin biçim ve uygulamalarını her düzeyde taklit etmekten hiç çekinmemişlerdir. İdari ve iktisadi alandaki Bizans etkisi, Bizans kamu hizmetlerinin korunmasına, Bizans idari, adli ve mali geleneklerine dayanılmasına ve hatta devlet kayıtlarında Yunancanın kullanılmasıyla dile bile yansımıştır. Bizans ağırlık ve ölçü standartları da korunmuştur. Müslüman Araplar aynı zamanda Bizans mimari tekniklerini de almışlar ve Bizanslı ustaları kullanmışlardır. Taberî, Emevî halifelerinin Medine ve Şam'daki camilerin dekorasyonu için Bizanslılardan istediği ve aldığı yardımları ayrıntılarıyla yazar. Kesin olan bir şey daha var ki, Bizans ve İmparatorlarıyla her düzeyde rekabet etmeye çalıştıkça Müslüman hükümdarlar için törensel mimarinin önemi giderek daha bariz hale gelmiştir. (s.70) Bu noktada camiler ve özellikle Şam Emevî Camii öne çıkmıştır. Hatta bu tarz anıtsal yapıların inşaatındaki harcamaların müsriflik sınırını aştığı eleştirileri yapılmıştır. Nitekim İbn Asâkir, (ö. 571/1176) Halife Ömer Bin Abdülaziz'in, daha vakur bir yaşam tarzını yüreklendirme seferberliği sırasında Şam Emevî Camii'ndeki mozaikleri, mermer levhaları ve metal süslemeleri kaldırmayı düşündüğünü yazar.

Bizans'a yönelik ilgi Şam ve çevresiyle sınırlı kalmaz, başkente kadar uzanır. Araplar Konstantinopolis'in Bizanslılara sağladığı saygınlığın farkındaydılar. Kent büyümekte olan İslam İmparatorluğu için doğal bir odaktı ve bu nedenle birçok askeri seferin hedefi olmuştur. Arap yazarlar, Müslümanların Konstantinopolis kuşatmalarını yoğun bir şekilde gözlemlemiş, tartışmış ve bununla ilgili çeşitli menkıbeler aktarmışlardır. Başlangıçta Bizans İmparatorluğu'nun tıpkı Pers İmparatorluğu gibi çabucak düşeceği umudu yaygındı. Ancak Müslümanlar kenti fethetmeye birçok kez girişip başarısız olduktan sonra gerçekçiliğe ve pragmatizme döndüler. Konstantinopolis gerçek bir meydan okuma olmaya devam etmiş ve kentin fethedilmesi, eskatolojik bir edebiyat çerçevesinde, son saatin (kıyamet) alametlerinden biri haline gelmiştir. El Cheikh'e göre Müslüman cemaatinin, başarısız Konstantinopolis kuşatmaları karşısındaki genel tepkisi hakkındaki en sağlıklı belgeler Hazreti Muhammed'e ya da sahabelerine atfedilen ve son saatlerin (kıyametin) işaretleri ve belirtileri öncesinde gelecek musibetleri anlatan kehanetleri içeren bu kıyamet edebiyatında bulunabilir. Bu belgelerde Konstantinopolis'in fethedilmesi yüksek ama erişilemeyen bir gaye olarak betimlenmiştir. Bizanslılarla olan savaşlar Konstantinopolis'in ele geçirilmesi ile sona erecek olan dünyanın sonundaki nihai savaşlar olan *melahim* ile özdeşleştirilmiştir. (s.79) Bu konuda *fiten* ve *melahim* hadislerine bolca atıf yapılır. El Cheikh bu konudaki rivayetleri sahte vahiy (uydurma hadis) olarak nitelendirmektedir. (s. 84)

BİZANSIN KARŞISINDA DURMAK

Bu bölümde Müslüman Arapların Bizans'ı daha yakından tanınması konu edilmektedir.

2./8. yüzyıla ilerledikçe Arap İslam uygarlığının sınırları en uzak noktasına erişmişti. Geç Emevî ve erken Abbâsî döneminde Arap ve Bizans imparatorlukları arasındaki sınır, doğal engeller yani Toros Dağları ve Aladağlar tarafından oluşmuştu. Artık her iki taraf da orada kalacak, gitmeyecek bir rakibin varlığını kabullenmişti. Doğal olarak Bizans'a yönelik seferler eski heyecanını yitirmişti. 3./9. yüzyıla gelindiğinde Bizans topraklarına âdet yerini bulsun diye yılda iki ya da üç sefer düzenlemek o kadar yerleşmişti ki yetkililer sonunda bu harekâtlar için bir program belirlemişlerdir. (s. 85) Kudâme bin Câfer (ö. 320-337/932-948) yaz seferlerinin (*savâif*) ve kış seferlerinin (*şevâtî*) kesin başlangıç tarihlerini, sürelerini ve ayrıntılarını vermektedir.

Koşullar, yazarları Bizans'ı daha derinden incelemeye itmiştir. Bu bağlamda örneğin, Bizans İmparatorları, çağdaşları olan Müslüman halifelerle eşleştirilmiştir: Böylece bir nevi karşılaştırmalı kültürel çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz. Bu kıyaslamalarda Bizans'a yönelik algıya dair izler bulabiliriz. Örneğin, Bizans imparatorları için en çok *melik* tabiri kullanılmıştır ki, kelimenin kökeni olan *mülk* (krallık), erken İslami yüzyıllarda, dünyevi hükümdarların insan yapısı, kâfir ve keyfi yönetimi ile halifelerin semavi ve adil yönetimleri arasındaki farkları vurgulamak için kullanılan bir suçlama terimiydi. (s. 89) Kur'an'da geçen ve terbiyesiz, kibirli ve Allah'ın yasalarını tanımayan anlamındaki *tâğîye* (tiran) sıfatının yanında *Kelbu'r-Rum* (Bizanslıların köpeği) da Müslüman yazarlar tarafından Bizans imparatorları için kullanılmıştır.

Halife Harun er-Reşîd, hükümdarlığı (170-193/786-809) döneminde üç Bizans İmparatoru, İmparatoriçe İrini, VI. Konstantinos ve I. Nikiforos'la ilişkilerini sürdürmüştür. Bu üç Bizans hükümdarının Arap-İslam metinlerindeki betimlenmesi, bu kaynaklarda görülen malzemeyi ve bakış açısını tikel tarihsel ilişkilerin yönlendirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Zira çalışmanın bu kısmında verilen pek çok örnekten anlaşılacağı üzere, açık bir şekilde bu metinler imparatorluk ile halifelik arasındaki dalgalı ilişkilere bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, geleneksel İslam düşüncesinde kadın hükümdarlara yönelik olumsuz ön kabullere rağmen İmparatoriçe İrini'ye karşı gösterilen eleştirel olmayan tavrın, büyük ölçüde onun Araplara karşı barışçı tutumundan kaynaklandığı söylenebilir. Oysa VI. Konstantinos'un saldırgan politikasına bazı kaynaklarca o kadar karşı çıkmıştır ki, gözlerinin annesi tarafından kör edilmesinden

bile öylesine söz edilmiştir. (s. 97) I. Nikiforos'a karşı takınılan tavır daha ikirciklidir.

Bizans'ı daha derinden inceleme arzusu, bunlarla sınırlı kalmamıştır. Arap-Bizans rekabetinin çeşitlilik arz ettiği bu çalkantılı yüzyılda Müslümanlar, esas olarak Bizans'tan sağladıkları eski Yunan metinlerine ilgi duydular ve bu metinleri sistemli bir şekilde çevrilmesini desteklediler. Çeviri hareketleri karmaşık bir toplumsal olgudur ve elbette hiçbir durum, olaylar dizisi ya da kişilik tek başına bunun nedeni olarak gösterilemez. Ancak hareketin bir sonucu, Bizans uygarlığı ile olan farklılıkların tanımlanmasına ve eski Yunanlıların öğrenilmesine verilen önem olmuştur. (s. 107) İleriki safhalarda, Müslümanların edinmeye niyetli oldukları bilimsel bilgiye Bizanslıların gerçek katkısını ne olduğu üzerine ateşli bir tartışma başladı. Müslüman Araplar, Bizans'ın zanaatkarlık ve kamu idaresindeki yeteneklerinin bilim ve felsefede geçerli olmadığı kanaatine vardılar. Örneğin el-Câhiz a göre *Rum Ulemâ değildir; onlar eski Yunanlarla coğrafi yakınlıklarından dolayı yazıtı benimsemiş zanaatkarlardır...Aristoteles, Hippokrates, Demokritos, Platon... ne Hristiyan ne de Bizanslıdır*. Bu Helenizm yanlısı ve Bizans karşıtı tavır da, Halife El-Me'mun'un Bizanslılara karşı başlattığı topyekun savaş haliyle açıklanmıştır. İlginç olan bu eleştirilerde Hıristiyanlığın da doğrudan hedefte olmasıdır. Hıristiyanlığın Yunan biliminin sonu demek olduğuna inanan geç dönem antikite Helenleri gibi, Müslüman yazarlar da bilim ve felsefenin gerilemesini doğrudan Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlaşmasına bağlamıştır. Örneğin, el-Mesûdî'ye göre bilimler, Hıristiyanlığın *Rum* arasında yayılana kadar güçlü ve köklü kalmıştır.

Karşılaştırmalı kültürel çalışmalar ve bunların neticesinde yaşanan tartışmalar *şu'ûbiyye* polemliğini de ortaya çıkarmıştır. Yabancı kültürlerin mirası ve önemi artık göz ardı edilemezdi. Eski ve günümüz yabancı ulusların kökenleri kültürleri hakkında bilgi toplanması gerekiyordu. Yazara göre bu sınıflandırmanın amacı, Arapların tüm ötekiler karşısında tartışılmaz üstünlüklerini doğrulamak olsa da araştırmalar Araplar, Persler, Bizanslılar ve Hintliler üzerine yoğunlaşmıştır. (s. 116) İslam öncesi İran gerçekten ilgi uyandırmıştı. İslam öncesi Bizans hakkındaki bilgiler kısmen Hıristiyan Arap kaynaklara dayanıyordu. Özellikle Roma'nın (Konstantinus) Hıristiyanlığı kabul ediş süreci kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Eserlerde yer alan dağınık anekdotlar Müslüman Arapların Bizans töresel, ahlaki ve kültürel özellikleri üzerine tavır ve yargılarını da ortaya koymaktadır. Özellikle Müslüman Arapların garip ve anlaşılmasız bulduğu noktalar iki

dünya arasındaki temel farklılıkları göstermesi bakımından ilginçtir. Kitabın yazarına göre nitelemelerin çoğu peşin hükümlü ve olumsuzdur, Bizans ile Müslüman davranışını karşılaştırarak Müslümanların davranışlarının üstünlüğünü olumlamaktadır. Örneklere geçerse, El-Câhiz'a göre Rûm pintidir, hatta Bizans dilinde cömertliği karşılayan bir kelime bile yoktur. Oysa Araplar cömerttir. Hadım edilme, özellikle de kilise hizmetine ayrılacak çocukların hadım edilmeleri şefkate aykırıdır ve bu âdeti Bizans başlatmıştır. Bizans kurumlarının en garip görülen özelliklerinden biri evlenmeyen ruhban sınıfının varlığı ve evlilik kurumunun tek eşli olmasıdır. (s. 127) İkirikli tavırlara da rastlanır. Örneğin, Ed-Dîneverî, Bizanslıları savaşlarda kalles ve sözünü tutmamakla eleştirirken; Amr b. As rekabette ve çatışmada en azimli, felaketten toparlanmada en hızlı olarak niteler.

Bizanslı kadınlardan kaynaklarda *Rûmiyye* olarak söz edilir. Araplar Bizanslı kadını daha çok cariyelik kurumu aracılığıyla tanıyordu, özellikle Ab-bâsî Bağdat'ını dolduran *rûmiyyât* olarak bilinen birçok hizmetçi, köle ve cariyeye beraberinde ülkelerin kültürlerini, dinlerini ve ana yurtlarının öykülerini de getiriyorlardı. Bizanslı kadınlara atfedilen en belirleyici özellik, onların güzellikleriydi. Ancak fiziksel görünüşüne yönelik bu olumlu ifadelere rağmen Bizanslı kadın *fitne*dir, çünkü erkeklerin öz kontrolünü yitirmelerine neden olmaktadır. Yazara göre bunun bir nedeni kadının, erkek merkezli evrenin uyumunu tehdit etme potansiyeli taşımasıdır. (s 130) Bir fitne olarak kadın, cinsel çekiciliğinden hareketle erkeklerin ve ulusların çöküşüne yol açmaktadır. Bu düşünceyi desteklemek için Müslüman Arap kaynaklarında bir çok hikaye anlatılır. Metinlerde Bizanslı kadınlar güçlü bir şekilde cinsel ahlaksızlıkla ilişkilendirilir, ancak evli kadınların genellikle iffetli olduğu ifade edilir. Müslüman Arap yazarlara göre cinsel ahlaksızlık çok yaygındır. Örneğin Abdu'l-Cabbar Bizans'ın kentlerinde ve pazarlarında zinanın olağan olduğunu söyler, hatta manastırlardaki rahibeler, kalelere gidip kendilerini keşişlere, “Tanrının yüzünü arayan bekar erkeklerle” sunmakta ve bunun karşılığında teşekkür almaktadırlar. El Cheikh'e göre karikatürsü bu betimlemeler basmakalıp düşünceleri ortaya çıkarmaktadır. Gerçekte Bizans'ta kadınların mahcup, mütevazı ve aileleriyle dinsel uygulamalara bağlı olmaları beklenirdi. Kız çocuklarının eğitimi, evin kadınlara ayrılan bölümü olan *Gynaeceum*'da neredeyse yalıtılmış biçimde gerçekleşirdi. *Gynaeceum* dışında kadınların erkeklerle çok az teması olurdu ve evli olsunlar olmasınlar kadınlar başlarını örterlerdi. (s. 132) El Cheikh, bu noktada karşı atağa geçer ve Bizanslı kadınların üzerine yazılanların Müslümanların denetimsiz cinsel etkinlik korkusunu yansıttığını düşünür. İslam'ın yalnızca evliliğe ve cariyeliğe izin vermekle birlikte fuhşu

engellemediğini ve hatta Mısır'da Fatımîler zamanında fahişeliğin resmen vergiye bağlandığını yazar. (s. 133)

İSLAM SAVUNMADA

3./9. yüzyıldan 9./15. yüzyıla kadar uzanan Müslüman Arap coğrafya ve seyahat edebiyatı, Bizans İmparatorluğu ve özellikle de Konstantinopolis üzerine ilgisini devam ettirmiştir. Müslüman Araplar Konstantinopolis hakkında yazarken yalnızca kentin fiziksel varlığına değil, aynı zamanda edebi ve tarihsel çağrışımlarına ilgi duymuşlardır. Metinler bizi büyük kiliseler, lüks saraylar, muhteşem çeşmeler, sayısız heykel ve tılsım hakkında da bilgilendirir. Ancak yazarlar kenti bütünüyle ele almamışlar, bunun yerine bazı sabit nirengi noktalarına göre şehrin tamamını betimlemişlerdir.

Kentin bir Arap tarafından gerçekleştirilen belki de en kapsamlı ve bilgilendirici betimlemesi Harun bin Yahya tarafından yapılmış ve İbn Rüsteh'in *Kitâbu'l-'alâki'n-nefise* adlı coğrafya eserine 4./10. yüzyıl başında dahil edilmiştir. Bir esir olmasına karşın Harun'un kentte serbestçe dolaşmasına izin verilmiş, o da binaları, anıtları, kiliseleri, imparatorluk sarayını, heykelleri büyük ilgi ile çözümlenmiş ve imparatorluk törenlerine tanık olmuş hatta törenlere katılmıştır. Harun bin Yahya, Altın Kapı, Ayasofya, hipodrom, imparatorluk sarayı, hapishaneler... gibi şehrin önemli mekanları hakkında bilgiler verir, ancak hem bireysel hem de toplu insan deneyiminden söz etmez. Aslında birkaç istisna hariç, genel olarak Arap-İslam betimlemelerinde Konstantinopolis, halkından boşaltılmış gibidir; yalnızca sihirli tılsımlardan ve akla imparatorluğun varlığını getiren yapı ve nesnelere söz edilir. Harun'un betimlemelerinde olumsuz yorum ve eleştiriye rastlanmaz ki, El Cheikh'e göre bu durumu Müslümanların kendi uygarlıklarına duydukları özgüven düzeyinin doğal sonucu olmak okumak gerekir. Ancak aynı zamanda bu durum Müslümanların bazı alanlarda Bizans etkisine açık olduğunu da gösterir. Gerçekten de birçok anekdot açıkça gösterir ki bazı Müslümanlar Konstantinopolis'i örnek kent olarak algılamış ve Bizanslıların sunduğu fikir ve eleştiriler de Bağdat'ın inşaatı ve planlamasında belirleyici olmuştur. (s. 149) Örneğin El-Bağdadî'nin *Târîhu Bağdâd'*ında Halife el-Mansûr'un (136-158/754-775) Bağdat'ın ilk planlarında olmayan büyük ticaret banliyösü Kerh'in planlamasında İmparator V. Konstantinos'un bir elçisinden ilham aldığını yazar.

Bizans sarayının törenselliği ve imparatorun etkinliklerini çevreleyen yoğun ritüeller, tüm halkların kafasındaki imparatorluk imgesini oluşturmakta çok etkili olmuştur. Bizans imparatorluk sarayının ritüelleri, imparatoru kut-

sal bir varlığa dönüştürmeyi hedefleyen propagandanın güçlü bir aracıydı. Ancak, her ne kadar bu kadar güçlü bir propaganda aracından etkilenmiş olsalar da, anlaşılan erken dönem Müslüman cemaati karmaşık törensel gösterilerle arasına bir mesafe koyup tam tersi bir tarzda hareket etmeyi erdem olarak görmüştür. Bizanslıların müsrif törenleri ve bunun ima ettiği zenginlik, onları yoksulların parasıyla varlık biriktirmekle suçlayan Araplarca alaya alınmıştır. *Kitâbu futûhi's-şâm*'da anlatılanlara göre Ebu Ubeyde'nin elçisi Muaz bin Cebel, Bizanslı senatörleri ziyaretinde onları lüks yastıklara uzanmış bir halde bulur. “Zayıf Bizanslılardan esirgenen” halılarda yürüyüp *nemârık*'a (yastıklar) oturmak istemediğini söyleyerek onlara katılmayı reddeder ve yere oturur. Böylece Müslüman elçi Bizanslıların zenginliğini bir kenara bırakarak Müslümanların eşitlikçilik ve tevazu ideallerini savunur. Bunun tam tersine, Bizanslı bir elçi Ebu Ubeyde'ye gönderildiğinde Arap kampında Müslüman emirini diğerlerinden ayırt edemez. (s. 153)

Bizans törenselliğine ilk tepkileri yansıtan bu yorumlara karşın Müslümanlar hızla törenselliğin değerini anlamış ve imparatorlukları genişledikçe, Bizans topraklarında tanık oldukları ihtişamı taklit etmeye başlamışlardır. Arap önderler böylesi gösterilerin tebaaları üzerindeki etkisini fark etti ve erken dönem metinlerinde bile bunu açıkça söylediler. Et-Taberî'ye göre Sûriye valisi Muâviye, onu “*Hüsrev gibi bir yaşam sürmekle*” suçlayan Halife Hz. Ömer'e “*Hıristiyan rakiplere (Bizans) olabildiğince benzemenin Müslüman önderler için yaşamsal öneme sahip olduğunu*” söylemiştir. Hemen kabullenilmeyen uygulamalar da vardı: yere kapanmak gibi. *Proskinesis*, (yere kapanma) Bizans sarayında önemli bir adetti. *Törenler Kitabı*, Patrik dışında kadın ya da erkek herkesin imparatorun karşısında yere kapanması gerektiğini açık bir şekilde belirtiyordu. Başlangıçta Müslümanlar bir insanın önünde toprağı öpmeyi küfür olarak değerlendirdiler. Geleneksel uygulama içeri girip halifeyi gördüğünde ona “*Selamün aleyküm ey müminlerin başı, Allah'ın inayeti ve rahmeti üzerine olsun.*” şeklinde bir hitapta bulunmaktı. Ancak zamanla bu Bizans âdeti de benimsendi. Halife bazen karşındakine öpebilmesi için gömleğinin kolu ile örttüğü elini uzatırdı. Hilâl es-Sâbî'ye (ö. 488/1056) göre bu uygulamanın yerini daha sonra yere kapanma aldı ve “bu kurala herkes uydu.” Ancak es-Sâbî istisnai uygulamaların da olduğundan bahseder: örneğin 305/912 yılında Bizans elçisi Halife el-Muktedir karşısında ayakta durmuş ve yeri öpmemiş, buna karşılık Müslümanlar da bu uygulamadan muaf tutulmuştur.

4./10. yüzyıla gelindiğinde Bizans'ta askeri bir canlanma ve doğal olarak koşullarda bir değişme görülmüştür. Bizanslılar durumlarını pekiştirirken Müslümanlar da içeride güçten düşme ve bölünme yaşıyorlardı. Artık İslam İmparatorluğu tek vücut değildi: Emevî İspanya, ama özellikle Fâtımîler de sahneye çıkmıştı. Abbâsî ve Fâtımîler arasındaki rekâbet Bizans ve İslam devletleri arasındaki ilişkileri renklendirmişti. Aslında, Abbâsî ve Fâtımîler arasındaki rekabetin Bizans üzerinden yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Örneğin, II. Vasilios (976-1025) ve Fâtımî halife el-Aziz (975-996) arasındaki antlaşma sonrasında Konstantinopolis camisinde Fâtımî halife adına *hutbe* okunmuştu; ama daha sonra Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey yazdığı bir mektupla *hutbe*-nin Abbâsî halifesi adına okunmasını talep etmişti. Bu bağlamda en önemli gelişme, Bizans topraklarında ele geçirilen Müslüman esirlerin Fâtımîlere teslim edileceği yönündeki anlaşmadır. Görünen o ki, Bizanslılar Müslüman âlemindeki bu bölünmeden memnunlardı ve rekabeti açığa besliyorlardı.

Makedonya Hanedanlığı dönemi (867-1025) Bizans İmparatorluğunun siyasal yaşamındaki en parlak dönemlerindedir. Artık sürekli akımlara, yağmalara ve yıkıma hedef olma sırası Müslümanlara gelmişti. Doğal olarak Bizanslılara yönelik betimlemeler olumsuzdur: Bizanslılar zafer kazandıklarında bile, rakiplerinden fazla kayıp vereceklerdir. Sürekli bir korku ve dehşet içinde yaşarlar. Elçileri barış için yalvarmaya geldiklerinde gözlerini emirin kılıcından ayıramazlar. Gene de istedikleri barış değil kendileri ve halkları için güvencedir... Metinlerde özellikle Tarsus'u Müslümanlardan alan Nikiforos Fokas hakkında ayrıntılı bilgiler yer alır. Tarsus'un düşmesi Müslümanları derinden etkilemiştir, çünkü burası Bizans'a karşı seferlerin başlamış olduğu yerdir. Metinler acıklı sahnelerle doludur, hatta kent üzerine Hz. Muhammed'e nispet edilen hadisler dillendirilerek kente eskatolojik bir rol atfedilir. (s. 170)

5./11. yüzyılın sonuna doğru Bizans Devleti dağılmaya başladı. Bu süreç iç sorunlar ve Yakındoğu'da Türklerin ortaya çıkmasıyla hızlandı ve 463/1071'de Bizanslıların Manzikert'te (Malazgirt) ezici bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı. Müslüman Arap yazarlar Malazgirt zaferini olaydan çok sonra yazmışlardır. Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenis'in (1068-1071) esir alınış öyküsü hariç anlatılar kopuk kopuk ve kısadır. İbn'ül-Cevzî, haberin Bağdat'a ulaştığında boruların çaldığını, kalabalıkların toplanarak fetih kitaplarının yüksek sesle okunduğunu yazar. Böylece 5./11. yüzyıl sonlarında Araplar ile Bizanslılar coğrafi olarak ayrılmış oldular ve Bizans üzerindeki Müslüman baskısını da Türkler devraldı.

YENİ BİR GERÇEKLİK: BİZANS'I YENİDEN ZİYARET

Yeni koşullar özellikle Bizans'ın Malazgirt yenilgisi akabinde Türklerin ve haçlıların Yakındoğu'ya yerleşmeleri ve daha sonra gelen Moğol istilaları Arap-İslam kaynaklarındaki Bizans imgesinde bir kaymaya neden olmuştur. Artık asıl Hedef Haçlılardır, Bizans'a karşı takınılan üslup yumuşamaya başlamıştır. Gene de geleneksel anlatı güncellenerek aktarılmaya devam etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, bir yandan tekrarlamaların tehlikelerine dikkat çekerken, Bizans imgesindeki kaymanın öne çıkan özellikleri özetlenmektedir.

Haçlıların ortaya çıkışı ve Yakındoğu'da haçlı devletlerinin kurulması Bizans ve Müslüman komşuları arasındaki ilişkilerde bir devrime neden olmuştur. İbnü'l Kalânisî'ye (ö.555/1160) bakılırsa Bizans İmparatoru I. Aleksios Komninos 1110 yılında, Müslümanları “Frankları Suriye'den atmak üzere onunla birleşmeye” davet etmek amacıyla bir elçi göndermişti. Böyle bir ortaklık fikri daha önceki zamanlarda düşünülemezdi. Devam eden süreçte ilişkiler gelişti ve taraflar birbirlerine daha yakından aşına oldular. Karşılıklı gönderilen elçiler artmış, ilişkiler gelişmiştir. Öyle ki Sultan Kalâvûn, selefi Sultan Baybars'ın eşini ve çocuklarını sürgüne Konstantinopolis'e göndermiştir. Tarihçiler 1190 yılında, Alman haçlıların kendi topraklarından geçmeleri nedeniyle, Bizanslıların Müslümanlardan özür bile dilediklerini yazar. Bizans-Memluk ilişkileri öyle gelişmişti ki, ortak bir düşmanla karşılaşılması durumunda İmparatorluğun Mısır'a silahlı yardımda bulunmasını gerektiriyordu. (s. 182) Memluk ve Bizans arasındaki bu ayrıcalıklı ilişkiler 9./15. yüzyıla kadar sürmüştür. Tabii, tüm politika değişiklikleri sadece Müslümanların perspektifinden açıklanamaz, Bizans ve Batı Hristiyanları arasındaki ilişkinin çok zayıflamış olmasının da tesiri göz ardı edilmemelidir.

Bu yeni dönemde metinlerde Bizanslılardan esas olarak hala *Rum* diye söz edilmektedir. Önceki Bizans imgesi ile başka bir süreklilikse Bizanslıların açık renkli, sarı saçlı, mavi gözlü vb. fiziksel görünümleri ile ilgili kalıplaşmış örneklerdeki ısrardır. Bizanslıların, Müslümanların zihninde artık kök salmış olan eşsiz inşaat ustalığı, el işçiliği, sanat ve resim becerileri de tekrarlanmaktadır. Daha az vurgulanıyor olsa da, Müslümanlara aktarılan bilimsel ve felsefi bilginin üretilmesi ve yayılmasında Bizans'ın rolü hakkında önceki düşüncelerin yankısı aynen devam etmektedir: Bizanslılar eski Yunan bilgisinin deposu olma rolünü üstlenmişlerdir, üreticisi değildiler.

Eski imgeden gerçek kopuş Müslümanların, Bizanslıların karakter ve ahlaki karşısındaki tavırlarında olmuştur. (s. 189) Eski metinler cinsel ahlaksızlık, sefahat, hainlik ve kadınların edepsizliği suçlamalarıyla doluyken, daha

sonraki kaynaklar çok daha itidallidir. Hatta Bizans karakterine olumlu noktalar eklenmiştir. Örneğin el-Kazvini'ye göre Bizanslılar şakacı ve neşelidirler. Bizanslıların cimri olduğu iddiası artık gerçekçi bulunmamaktadır. İbn Batuta *Rihle*'sinde Bizans prensesi Beyelûn Hatun'la olan yolculuğunu anlatırken onun şefkatli ve yumuşak kalpli olduğundan bahseder. Öyle gözüküyor ki, yeni koşullar ilişkilerde belli bir denge oluşturmuş ve pragmatizm her iki tarafı da dinsel, kültürel her türlü farklılıklarını yatıştırılmaya itmiştir. Zaman ve koşullar değişmiş, bir zamanlar Bizanslıların ahlaksızlıklarına şaşırın Müslümanlar, Şimdi Frankların “aşırı ahlaksızlığı” ve “ilkesiz davranışları” karşısında derin bir dehşete kapılmışlardır.

Konstantinopolis imgesinde ise değişen bir şey yoktur: Müslüman kaynaklar kentin yaşadığı tarihsel gelişme ve dönüşümlere rağmen Bizans İmparatorluğu için taşıdığı olağanüstü siyasal, iktisadi ve kültürel önemi olulmayı sürdürmüşlerdir. Binalar, saraylar, anıtlar, kiliseler, çarşı-pazarlar, ritüeller... Hepsi de saygı duyulacak niteliktedir. Küçümseyici yorum ve eleştiriler yoktur. Yeni metinlerde artık Mesleme'nin Camisi, Ebû Eyyûb ve bazı sahabelere ait mezarlar gibi başkentteki İslam eserlerinden de söz edilmektedir. Dahası bu anıtlar Bizanslılar tarafından da saygı görmektedir; örneğin bazı sahabe mezarları başında mum yakılmaktadır. Böylece Bizans başkenti hem İslamlaştırılır, hem de kutsallaştırılır ve Konstantinopolis'le bir tür Müslüman nesep benzerliği sağlanır.

El Cheikh burada Kudüs için de bir parantez açar: Kudüs'ün kutsallığı fikrinin yeniden ortaya çıkması Haçlıların işgali ile doğrudan bağlantılı olmuştur. (s. 193) Kudüs'e yeni oluşan bu vurgu tefsir edebiyatına da yansımıştır. Şii müfessir Ebû Alî et-Tabersî (ö.548/1153) Rum Suresi'nin, 1./7. yüzyıldaki Bizans-Pers Savaşları'ndan söz eden başlangıç ayetlerini tamamen farklı bir yoldan açıklar: “Müminler Bizans'ın Persler karşısındaki zaferine değil, Perslerin Kudüs'ten kovulmalarına sevineceklerdir.” der.

Konstantinopolis'e dönersek, 8./14. yüzyıl Bizans için siyasi felaket dönemi idi. Bizans'ın zayıflığına rağmen başkent, hala düşmanlarında hem arzu ve hem de korku uyandıran bir simgeydi. Nihayet kentin fethi Türklere nasip oldu. Müslüman Arap yazarlar Konstantinopolis'in düşüşünü önemsemişlerdir. Örneğin, İbn İyâs'ın (ö. 930/1524) yazdıklarına göre haber Mısır'a eriştiğinde müjdeliler ilan edilmiş, Kahire süslenmiş sonra da Sultan, bu fetihlerin en büyüğü dolayısıyla tebrik etmek üzere Osman oğluna bir elçi göndermişti. Metinlerde Konstantinopolis'in fethedilmesi coşku ile karşılanır. Ancak ilginç bir şekilde, çok az yer ayrılmıştır. Üstelik yazarlar kendi sevinçlerini ya da

olayın tarihsel önemini çözümlmek ya da yansıtmak için çaba harcamazlar. Olay açıkça önemlidir, ancak hayali bir düzlemde. Araplar için, Konstantinopolis siyasi ve askeri önemini, uygulamada uzun süredir gerçek anlamda yitirmiş, önemi ideolojik ve neredeyse mistik düzeydedir. Konstantinopolis'in düşmesi ile İslam ve Bizans arasındaki bin yıllık mücadele nihayet sona ermişse de, kentin fethi Arap ve Osmanlı metinlerinde yer almayı 17. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüş, fethin öneminin anlatma geleneği el-Karamânî gibi yazarlara geçmiştir.

SONUÇ

Kitabın yazarı El Cheikh, bu bölümünde çalışmanın önermelerini sıralamaktadır. Buna göre; Bizans imgesi, Müslüman-Bizans ilişkilerindeki dalgalanmalar, uluslararası konjonktürün gerekleri ve İslam dünyasının iç koşulları tarafından şartlandırılmıştır. Ayrıca, Bizans imgesi yazarların, önceki dönemlerden miras kalan bazı gelenekleri sürdürmeleri ölçüsünde biçimlenmiştir. Son önerme ise, Bizans imgesinin Müslüman imgesini iyileştirmek için kullanıldığı şeklindedir.

Yazar sonrasında Arap-Bizans ilişkilerini dönemler halinde açıklamaya girişir: Râşit halifeler ve Emevîler döneminde Müslüman fetihlerinin devinimi en güçlü haldeydi. Bu, doğmakta olan İslam uygarlığı üzerinde Bizans'ın derin bir etkisinin olduğu zamandır. Arap-İslam metinleri bu ilk karşılaşmalardan söz ederken Bizans'a karşı olumlu olma eğilimindedirler. Bu Bizanslıların tek tanrılı oluşlarıyla ve ilk Müslümanların Bizans'ın en önemli temsilcilerinden biri olan İmparator İraklıus'ta vücut bulmuş olan siyasi geleneğine duydukları saygı ile ilgili olabilir. Gerekçe ne olursa olsun, Müslüman Arap yazarlar bu dönemde Bizans uygarlığının büyüklüğünü övmüşler ve Müslüman Arap hükümdarlar da Bizans'ın birçok yönünü taklit etmişlerdir.

Halifeliğin Bağdat'a nakli ağırlık merkezini Bizans'tan daha doğulu bir ortama taşımıştır. Bu değişimlere kendine güvende bir artış da eşlik etmiş ve Araplar ile Bizanslılar arasındaki farklılıklar, her ne kadar bu Bizans uygarlığının tüm veçhelerine kapsamasa da, üstünlük ve aşağılamak terimleri ile ifade edilir olmuştur. Zamanla, Arap İslam yazılarında Bizans İmparatorluğu tek gerçek "savaş yurdu" ona karşı savaş da tek *cihad* modeli ve prototipi haline gelmiştir.

Makedonya hanedanlığı sırasında özellikle 4./10. yüzyılda Bizanslılar karşı saldırıya geçtiler ve Müslüman toprakları haline gelmiş olan bölgeden

ciddi bölümleri geri aldılar. Merkezi Halifeliğin zayıflaması ve Bizans'ın canlanması ile Müslümanların düşmanca tavrı hayli bariz hale geldi. Zaman içinde İslam halifeliği ve Bizans İmparatorluğu hayatta kalıp eşitliklerini kabul ettiler. Bir *modus vivendi* tesis edilmişti ve karşılıklı saygı, hatta dünyayı kendi aralarında paylaştıkları dair bir kabul gelişti. Ama aynı zamanda yüzeyin altında derin bir düşmanlık ve nefret damarı kaldı.

Haçlı Seferi dalgası Müslüman yazarları, artık zayıflamış olan geleneksel düşmanları Bizanslıları yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye zorladı. Müslümanlar, Frankların dini ve psikolojik dürtülerini anladıklarında *Rum* ve *el-İfrenç*'i ayırt etmeyi de hemen öğrendiler. Yakındoğu'da geçerlilik kazanan yeni koşullar, Bizanslılar hakkındaki güncel görüşlerde belli bir kaymaya neden olmuş, kaynaklar eski olumlu temaları yeniden ele almış, olumsuz bazı motifleri kesmiş ve farklı filtrelerden ve prizmalardan geçirerek yeni algı oluşturmuştur.

Özetle, İslam'ın, Osmanlıların 1453'teki fethine kadar Bizans dünyasında hiç egemen olamamış olması, Ortodoks Hıristiyan rakip hakkındaki temel söylemi renklendirilmiştir. İki arasındaki ilişkinin hiyerarşik olmadığını da belirtmek gerekir: iki rakip eşit ama farklıydı. Müslüman Araplardaki Bizans imgesi, bazı veçheleri her ne kadar yoz, bozulmuş ve iflah olmaz görünüyor olsa da hayranlık uyandırıcı bir tarihe ve kültüre sahip bir uygarlığın imgesidir.